

Gintarė DAVULIENĖ

Vilniaus universitetas

LATVIŲ BENDRINĖS KALBOS VIETOS PRIEVEIKSMIŲ SEMANTINĖ STRUKTŪRA

Tradicinis skirstymas. *Akademinėje latvių kalbos gramatikoje* vietosrieveiksmai pagal reikšmes skiriami į dvi grupes¹: a) nurodantys vietą, kurioje kas yra, vyksta, darosi; b) nurodantys veiksmo kryptį (MLLVG I 696). Pirmajai grupei priklausantysrieveiksmai atsako į klausimą *kur?*, pvz.: *Latvi uz austrumiem cerībā raugās – Tur mūsu draugi, kas roku mums sniegs* (MLLVG I 697). Antrajai grupei priklauso vietosrieveiksmai, atsakantys į klausimą – *kurp?*, pvz.: *Zvejnieki dodas mājup no zvejas* (ten pat). J. Endzelynas, M. Arāja ir kiti latvių kalbininkai vietosrieveiksnius skirstė į keturias semantines grupes: a) nusakantys veiksmo vietą (pvz.: *šeit, tur*); b) nusakantys veiksmo kryptį (pvz.: *zemē, augšā*); c) neigiamieji vietosrieveiksmai (pvz.: *nekur*); d) paplitimo vietosrieveiksmai (erdvės atžvilgiu) (pvz.: *tāli, tuvū*) (Endzelin 1922; Arāja 1996).

Semantinė struktūra². Vietosrieveiksmių klasifikacijos pagrindas – paradigminių ir sintagminių santykių analizė. Ja remiantis nustatomi mažiausi reikšminiai elementai – diferenciniai požymiai. Tiriant vietosrieveiksmių struktūrą paradigminiu aspektu, pirmiausiai reikia remtis bendrinės kalbos žodynų vietosrieveiksmių apibrėžimais, nustatyti *orientacinę reikšmę*³, išskirti *integralinius* ir *diferencinius požymius*⁴, nustatyti *semantines opozicijas*⁵, *orientyrus*⁶ (orientyrai nustatomi

¹ Plg.: *Dabartinėje lietuvių kalbos gramatikoje* vietosrieveiksmai skirstomi į penkias semantines grupes (žr. DLKG 424t.).

² Semantinė vietosrieveiksmių struktūra suprantamos vietosrieveiksmių reikšmės su variantais, subjektyviais ir stilistiniais atspalviais, išryškėjančiais įvairiomis formomis, įvairiuose kontekstuose.

³ Orientacinė reikšmė – reikšmė, nusakanti, kokioje vietoje orientyro atžvilgiu yra, buvo ar bus subjektas (orientyro viduje, šone, išorėje, ne šone...) (Kilius 1977, 40). Subjektas – objektas, kurio vieta yra nusakoma (ten pat).

⁴ Integraliniai vietosrieveiksmių požymiai skiriami remiantis J. Kiliaus (1980), Ž. Plyčiuraitytės-Pličiūtės (1993) ir E. Valiulytės (1998) darbais, o diferenciniai požymiai – A. Rosino (1996) darbu.

⁵ Semantinę opoziciją sudaro du žodžiai, turintys bendrą (integralinių) požymių ir diferencinį požymį (Rosinas 1996, 17); pavyzdžiui, vietosrieveiksmai *apakšā* ir *viršū* sudaro opoziciją, nes jie turi bendrą požymių [vieta pagal vertikale] [konkreči vieta] ir diferencinį požymį [±viršus] ir t. t.

⁶ Orientyras – objektas, kurio atžvilgiu nusakoma subjekto vieta (Kilius 1977, 40) (plg.: orientyras – daiktas, pagal kurį galima orientuotis vietovėje (DLKŽ³ 463)).

remiantis turimais bendrinės latvių kalbos pavyzdžiais), vėliau atlikti sintagmine analizę. Tiriant vietasrieveiksmių struktūrą sintagminiu aspektu, pirmiausia reikia atsižvelgti į kontekstą ir situaciją.

Kadangi vietasrieveiksmių aplinkybinė pozicija glaudžiai juos sieja su veiksmažodžiais⁷, reikia nustatyti šių junginių vietą kontekste ir aptarti reikšmę papildanti *slankumą*⁸. Ryškiausios slankumo rūšys yra *slinktis*⁹ ir *rimtis*¹⁰ (Kilius 1980, 34). *Slinkties* / *rimties* požiūriu galima nustatyti, kurie vietasrieveiksmiai vartojami tik su rimties veiksmažodžiais, kurie – tik su slinkties, o kurie jungiasi su abiejų tipų veiksmažodžiais (analizuojami surinkti pavyzdžiai).

Vietosrieveiksmių inventoriūs¹¹. *Abējpus, abpus, apakšā, apkārt, aplīk, aplinku(s), ārā, ārup, atpakaļ, atsānis, atsāņus, atstatu(s), attālu, augsti, augstu, augšā, augšup, blakām, blaku(s), ciktāl, citur, citviet, daudzviet, dažuviet, dažviet, diez kur, diezin kur, dziļdziļi, dziļi, garām, ieblakām, ieblaku(s), iekšā, iepakaļ(is), iepakaļš, iepakaļus, iepretī(m), iesānis, iesāniski, iesāņis, iesāņu(s), ietālēm, ietālu, iztālēm, iztālis, jebkur, jūrup, kalnup, kaut kur, kaut kurp, klāt, kopā, kopus, kur, kuriene, kur nekur, kurp, kur tur, laukā, lejā (lejāk), lejup, līdzās, līdz kurienei, līdzteku(s), mājup, malup, neaugsti, neaugstu, nedziļi, nekur, nekarp, netāl(i), netālis, netālu, nevietā, no kurienes, nopakaļis, nopakaļš, nopakaļ(us), nosānis, nosāņis, nosāniski, nosāņu(s), nost (nostāk), nostatu(s), nostu, notāl, notāl, notālēm, notālis, notālu, notālus, otrpus, padziļi, pakaļ, pakaļā, pa kreisi, pa labi, paretam, paretim, paretis, paretumis, pastarpām, pastarpēm, patālu, pretim, pretī, priekšā, priekšup, prom, projām, retumis, retuviet, sānis, sāņus, sauļup, savmaļus, savrup, starpā, šaipus, šaipusē, še, šeit, šeitān, šejienes, šepat, šite, šur, šurp, šurpmāk, šurpu, šur tur, taipus(ē), tāli, tāļi (tālāk, tājāk), tāltālu, tālu, tāļu, te, teitan, tepat(ās), toviet, tur, tieši, turp, turpat, turpatpakaļ, turpu, tuvū (tuvāk), uz kurienei, uz leju, vēl kur, vidū, vienkop, vienkopu, vienkopus, vietām, vietumis, vietvietām, vietvietumis, viņpus, virsū, visapkārt, visgarām, vistālēm, visur, visuviet, visvisur, zemē, zemi (zemāk), zemu, zemup, zvaigžņup* ir t. t.

⁷ Funkcinių atžvilgiu vietasrieveiksmių klasė priskiriama antrinėms sakinio dalims. Vietosrieveiksmių aplinkybinė pozicija glaudžiai juos sieja su veiksmažodžiais. Su veiksmažodžiais vartojami visi vietasrieveiksmiai, nepriklausomai nuo reikšmės ir darybos, nebent būtų žodžiai, nesuderinami leksiškai (Paulauskienė 1994, 343).

⁸ Slankumas – reikšmė, nusakanti, ar subjektas slenka, ar neslenka orientyro atžvilgiu, o jei slenka, tai kaip – artyn ar tolyn, aukštyn ar žemyn, linijiškai ar ne (Kilius 1980, 34).

⁹ Subjektas keičia buvimo vietą orientyro atžvilgiu (Kilius 1980, 37).

¹⁰ Subjektas nekeičia buvimo vietas orientyro atžvilgiu.

¹¹ Kadangi vietasrieveiksmiams būdingas daugiareikšmiškumas ir jie gali būti priskiriami ne vienai, o kelioms semantinėms grupėms (būdo ar net laiko), stengtasi inventorizuoti tikruosius vietasrieveiksmius.

Pastabos. Iš pateiktųjų pavyzdžių galima išskirti grupę, kurią sudaro vietosrieveiksmiai, atsiradę iš prielinksninių konstrukcijų, pvz.: *no + pakalis, no + sãņu, iz + tãlēm* ir t. t. Kita grupė – vietosrieveiksmiai su negacija, pvz.: *ne-kur, ne-kurp, ne-tãlu, ne-vietã*. Dar viena didelė grupė – vietosrieveiksmiai, padaryti su aukštesniojo laipsnio priesaga *-ãk* (tai kiekybinių būdvardžių kilmės vietosrieveiksmiai), pvz.: *lej-ãk, tãl-ãk, tuv-ãk*. Rasta ir aukščiausiojo laipsnio vietosrieveiksmių, padarytų su priesaga *-ãk* ir aukščiausiojo laipsnio rodikliu *vis*. Vietosrieveiksmių *vis-apkãrt, vis-tãlēm* reikšmė skiriasi, daugelis iš jų prilygsta nelyginamojo laipsnio vietosrieveiksmių reikšmei, t. y. aukščiausiojo laipsniorieveiksmių formos saikinyje atlieka nelyginamojo laipsnio funkciją, pvz.: *Vis apkãrt pletãs lauki n pļavas* (Paegle 2003, 166).

Bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksmiai yra vienažodžiai ir samplaikiniai, plg.: *šur* ir *šur tur*. Gausu ir suaugtinių vietosrieveiksmių, pvz.: *vietvietãm, viņpus*.

Pasitaiko ir tokių vietosrieveiksmių, kurie yra dviejų vietosrieveiksmių junginys, pvz.: *kur nekur, kur tur, tur iekšã, šur tur* ir t. t.

Vietosrieveiksmių su postpozicija *-p* (sustabarėjusios aliatyvo formos, pvz.: *kurp*) bendrinėje latvių kalboje esama nemažai, pvz.: *ãrup, augšup, jãrup, kalnup, mãjup, malup* ir t. t.

Įvardinės kilmės vietosrieveiksmiams būdingas formantas *-ur*, pvz.: *citur* (: *cits*), *kur* (: *kas*), *šur* (: *šis*), *tur* (: *tas*), *visur* (: *viss*) ir t. t.

Vietosrieveiksmiai be galūnės turi gretiminių formų su galūne *-u*, pvz.: *netãl / netãl-u, nost / nost-u* ir t. t.

Vieni vietosrieveiksmiai yra konkretesni reikšmės atžvilgiu, žymi konkretesnę, tiksliau nusakytą vietą, pvz.: *jãrup, kalnup, mãjup, malup, sauļup, žvaigžņup* ir t. t.; kiti – abstraktesni, nes vietą patikslina kontekstas, pvz.: *tuvu / tãli; augšã / apakšã; preti / pakalã* ir t. t.; treči yra lydimi paralingvistinių elementų (gestų), pvz.: *šeit / tur* ir t. t.

Pagal tai, ar vietosrieveiksmis apeliuoja nurodyti tam tikrą informaciją, ar ne, visus latvių bendrinės kalbos vietosrieveiksmius galima skirstyti į *klausiamuosius* ir *neklusiamuosius* vietosrieveiksmius.

KLAUSIAMIEJI VIETOS PRIEVEIKSMIAI. Klausiamaisiais vietosrieveiksmiais dažniausiai klausama norint sužinoti ar patikslinti nežinomą, dar neminėtą konkrečią vietą arba judėjimo kryptį, pvz.: *Kur atrodas jūsu mãja?* (LLVV IV 498); *Kur tu strãdã?* (LLVV IV 498); *Kur Kristĩne? Iekšã?* (LLVV IV 498); *Kur p gan viņš gribēja iet?* (Paegle 2003, 164) ir t. t. Kadangi klausiamasis vietosrieveiksmis šiuose pavyzdžiuose eina klausimo pradžioje, pateiktieji klausimai yra tiesioginiai. Klausiamasis vietosrieveiksmis taip pat gali būti vartojamas netiesioginiuose

klausimuose, kuriuose užima ne pirmąją poziciją, pvz.: [...] *nezinu, cik tāl viņš aizbrauca* (LLVV II 188). Kaip konstatacinis vietosrieveiksmis *kur* gali būti vartojamas ir klausiamuosiuose, ir neklausiamuosiuose sakiniuose (plg. Rosinas 1996, 106), pvz.: *Nevarēja būt šaubu, aiziet būtu vislabākais, bet uz kuriēni?* (LLVV IV 501); *Četras vārnas lēkāja pa arumiem un.. lūkoja, vai nav kur vēl palicis kāds neaprušināts grauds* (LLVV IV 498); [...] *vai pielaujams bija brīdis, kad sasniegta virsotne, no kuras nav augstāk kur p iet?* (LLVV IV 505). Šiuose sakiniuose klausamieji vietosrieveiksmiai užima ne pradžios poziciją ir neturi apeliacinēs reikšmēs, todēl jū funkcija nēra klausiamoji.

Aptartujū vietosrieveiksmiū integralinis požymis yra ‘klausiamasis’. Taip pat jis yra ir diferencinis požymis, skiriantis pastaruosiusrieveiksmius nuo vietosrieveiksmiū, neturinčių šio požymio.

NEKLAUSIAMIEJI VIETOS PRIEVEIKSMIAI. Semantiniu požiūriu neklausamieji vietosrieveiksmiai labai skiriasi. Jie priklauso įvairioms mikrosistemoms. Viena iš tokių mikrosistemų – deiktiniai žodžiai (Rosinas 1996, 7), išskiriantys, identifikuojantys ir diferencijuojantys daiktus, reiškinius, požymius komunikacijos akte. Vietosrieveiksmiai, priklausantys šiai mikrosistemai, lokalizuoja asmenis, daiktus, gyvūnus, reiškinius, požymius konkrečioje situacijoje ne tik adresato ar adresanto atžvilgiu, bet ir vienas kito atžvilgiu (*tuvu / tāli; augšā / zemi*). Kita grupė – kogniciniai žodžiai, perteikiantys bendrumo ir egzistavimo reikšmes (plg. Rosinas 1996, 105), pvz.: *kaut kur, visur, nekur* ir t. t.

Pagal tai, ar neklausamieji bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksmiai perteikia bendrumo reikšmes (t. y. tik santykinę kokybinę informaciją), ar ne, galima skirti semantinę opoziciją *kognicinis / nekognicinis*. Pirmieji vietosrieveiksmiai turi semą ‘kognicinis’, antrieji – ‘nekognicinis’.

Vietosrieveiksmiai, turintys semą ‘nekognicinis’, skiriami įrieveiksmius, turinčius semą ‘deiktinis’, ir vietosrieveiksmius, turinčius semą ‘nedeiktinis’.

Deiktiniai vietosrieveiksmiai¹². Tai labai gausi grupė, kuri skiriama į du pogrupius – vietosrieveiksmiai, turintys požymį ‘identifikuojamasis’, ir vietosrieveiksmiai, neturintys šio požymio (‘neidentifikuojamasis’). Pagrindinis skirtumas tarp šių poklasių yra tas, kad deiktiniai neidentifikuojamieji vietosrieveiksmiai nelokalizuoja subjekto, nenurodo, neidentifikuoja jo vietos arba nurodo labai neapibrėžtai. Jie nēra susiję su komunikacijos aktu, su situacija, kuri yra kalbamuoju momentu.

¹² Terminas *deiktiniai vietosrieveiksmiai* grindžiamas vietosrieveiksmiams būdinga deiktine (rodymo) funkcija. Tai pagrindinis bruožas, skiriantis deiktinius vietosrieveiksmius nuo nedeiktinių vietosrieveiksmiū. Terminas *deiksē* suvokiamas kaip situacijos elementū (adresanto, adresato, laiko, vietos ir viso to, kas yra susiję su komunikacijos aktu) nurodymas (Rosinas 1996, 9tt.; Lyons 1977, 636tt.; А х м а н о в а 1966, 126).

Deiktiniai identifikuojamieji vietosrieveiksmai. Pirmiausia aptartini *grynieji*¹³ deiktiniai vietosrieveiksmai (*šeit, tur* ir t. t.). Kaip žinoma, indoeuropiečių kalboms būdinga tikrinių ir žyminčių žmones bendrinių daiktavardžių identifikacijos priemonė – jų sutapatinimas su egocentrinėmis dalelytėmis (R o s i n a s 1996, 19). Egocentriniai žodžiai – tai žodžiai, nukreipti į *ego* ‘aš’ (į kalbėtoją, adresantą) (С т е п а н о в 1985, 224), pvz.: *ego-hic-nunc* (‘aš’–‘čia’–‘dabar’), kai kalbama apie kalbėtojo poziciją; *tu-istic-tunc* (‘tu’–‘apie tave’–‘dabar’ arba ‘neseniai’), kai kalbama apie adresantą; *ille-illic-tum* (‘jis’–‘ten’–‘tada’), kai kalbama apie „trečiąjį asmenį“ („trečiasis asmuo“ nėra komunikacijos akto dalyvis, jis gali tapti kito komunikacijos akto dalyviu keičiantis situacijai (žr. R o s i n a s 1996, 21)), labai nutolusį nuo kalbėtojo (С т е п а н о в 1985, 229). Kadangi adresantas paprastai yra kalbinio komunikato ir kalbinės savo formos ‘aš’ kūrėjas ir tikrasis pranešimo autorius (žr. R o s i n a s 1996, 20), o adresatas yra asmuo, į kurią kreipiasi adresantas ir jo kalbinė forma ‘tu’, adresantas objektyvią tikrovę modeliuoja dviem matmenimis: ‘aš–dabar’ ‘aš–tada’ (R o s i n a s 1996, 20). Iš šio skirtumo išvedama ir priešprieša ‘čia’ / ‘ten’¹⁴.

Aptartųjų deiktinių identifikujamųjų vietosrieveiksmių integralinis požymis yra ‘rodomasis’. Pagal tai, ar nagrinėjama vietosrieveiksmių grupė tiesiogiai nurodo, identifikuoja daiktus, asmenis ir reiškinius, ar tik vienus sakinio elementus identifikuoja su kitais, galima skirti tiesioginio ir netiesioginio rodymo vietosrieveiksnius (plg. R o s i n a s 1996, 57).

Deiktiniai identifikujamieji vietosrieveiksmai, **turintys semą ‘rodomasis’, ‘tiesioginis’**. Tiesioginio rodymo vietosrieveiksmai, arba demonstratyvai (plg. R o s i n a s 1996, 57), nurodo, identifikuoja ir dažnai gali būti lydimi paralingvistinių elementų.

Šie vietosrieveiksmai nurodo subjekto atstumą (distanciją) nuo orientyro. Tas atstumas gali būti artimas, nedidelis, pvz.: *Viņš š e ilgāk neuzkavēsies* (P a e g l e 2003, 162); arba tolimas, didesnis, pvz.: *Dima zināja pļavu, kur riesta laikā pulcējās bieži, un devās turp* (LLVV VIII 36). Vieni vietosrieveiksmai turi požymį ‘artumas’, kiti jo neturi (turi požymį ‘neartumas, tolimas’). Tokius santykius geriausiai apibūdina semantinė opozicija *artumas / neartumas (tolumas)*. Geriausiai *artumo / tolumo* opozicija išryškėja tokiuose pavyzdžiuose, kuriuose kalbiamieji vietosrieveiksmai yra priešinami vienas kitam, pvz.: *Ceļš š e i t un ceļš tur* (LLVV VII 2, 350).

¹³ Žr. Forssman 2003, 36.

¹⁴ Plg. *čia / ne čia (ten)* (Forssman 2003, 36).

Nagrinėjamieji vietosrieveiksmai labai susiję su vietos rodymu, su konkrečia pasakymo situacija, pvz.: *Skaties, tur redzams mūsu mājas skurstenis* (Paegle 2003, 162). Rodomaisiais vietosrieveiksmiais yra atkreipiamas adresato dėmesys į referentą (plg. Rosinas 1996, 57).

Orientyras dažniausiai nepasakomas, pvz.: „*Redzi, tur tā ir bumbiere!.. Bet tur – divas ābeles*“ (LLVV VIII 26) (šiam pavyzdyje numanomas orientyras yra kalbėtojas). Jis gali būti tik numanomas iš konteksto, pvz.: *Tieši tur, kurp man bija ejams* (Paegle 2003, 163).

Ištyrus paradigminius santykius, ryškios šios orientacinės reikšmės: ‘artumas’, ‘neartumas (tolumas)’.

Apžvelgus šią vietosrieveiksmių grupę, galima pateikti integralinių ir diferencinių požymių lentelę¹⁵:

Lentelė. Vietosrieveiksmių diferenciniai požymiai

Vietosrieveiksmais	Integraliniai požymiai		Diferenciniai požymiai	
	Distancija	Tiesiogiai rodoma vieta	Artumas	Tolumas
<i>šeit</i>	+	+	+	–
<i>tur</i>	+	+	–	+

Apertųjų vietosrieveiksmių integralinis požymis ‘tiesioginis’ taip pat yra ir diferencinis, kuriuo jie kontrastuoja vietosrieveiksmiams, neturintiems šio požymio.

Deiktiniai identifikuojamieji vietosrieveiksmai, **turintys semą ‘rodomasis’, ‘netiesioginis’**. Netiesioginio rodymo vietosrieveiksmių semantinė struktūra yra sudėtingesnė už tiesioginio rodymo vietosrieveiksmių semantinę struktūrą. Pavyzdžiui, tiesioginio rodymo vietosrieveiksmais *tur* tiesiog identifikuoja pasakymo elementą: *Tur neviens mūs neredzēja* (Paegle 2003, 162) ir pan. Priešingai, vietosrieveiksmais *turpat*, jeigu jis būtų pavartotas tame pačiame sakinyje (pvz.: *Turpat neviens mūs neredzēja*), pakeistų visą sakinio prasmę; adresatui būtų pranešama, kad adresantas jau yra buvęs minimoje vietoje (plg. Rosinas 1996, 94). Galima daryti išvadą, kad šie vietosrieveiksmai turi požymį ‘netiesioginis’.

Kaip ir tiesioginio rodymo vietosrieveiksmai, kalbamiejirieveiksmai nurodo subjekto atstumą (distanciją) nuo orientyro. Tas atstumas gali būti artimas, nedidelis, pvz.: *Vēl esi šepa!* (LLVV VII 2, 350). Taip pat gali būti tolimas, t. y. didesnis, pvz.: *Turpat neviens mūs neredzēja*.

¹⁵ Dėl straipsnio apimties pateikiama tik viena diferencinių požymių lentelė ir tik po vieną ryškiausią semantinės grupės pavyzdį (plačiau žr.: Davulienė 2005; Judžentytė 2003).

Taigi galima skirti semantinę opoziciją *artumas / neartumas (tolumas)*.

Orientyras gali būti tik numanomas iš konteksto, pvz.: *Veckungs teica, ka t e p a t mēs arī mācīšoties katru dienu, arī jau šodien* (LLVV VII 2, 501).

Ištyrus paradigminius santykius, ryškios šios orientacinės reikšmės: ‘artumas’, ‘neartumas (tolumas)’.

Aptartiesiems vietos prieveiksmiams priešinami vietos prieveiksmiai, kurių diferencinis požymis ‘nerodomasis’.

Deiktiniai identifikuojamieji vietos prieveiksmiai, **turintys semą ‘nerodomasis’**, nusako atstumą nuo subjekto iki orientyro. Analizuojant kalbamuosius vietos prieveiksmius pastebėta, kad orientyras gali būti: žmogus (*Tālme sēdēja uz ķebļa n o s t a t u s n o c i t i e m* (O) (LLVV V 696); *Dambrāns raudzījās viņiem* (O) *garām, kaut kur projām* (LLVV III 71); *ap viņiem* (O) *sapulcējās ietālu apkārt bars ļaužu* (LLVV III 405); vieta (*bērnu nams atradās atstatu n o i e l a s* (O) (LLVV I 451); *kaķīšu mājas atradās mežmalā, patālu n o s t n o l i e l a j i e m c e ļ i e m* (O), *tāpēc te reti kad dabūja redzēt svešu cilvēku* (LLVV IV 507)); namo dalis (*aiz l o g a* (O) *mežs tik t u v u, ka pat n o i s t a b a s s a r e d z a m a s s t i r n u p ē d a s s n i e g ā z e m z a v a i n a j a m e g l ē m* (LLVV VIII 44)); krantas (*Laiva peld projām n o k r a s t a* (O) (LLVV IV 2, 404)); buities daiktai (*n e t ā l n o k r ā s n s* (O) *uz apgāzlas musas dibena četri vīri cirta pokeru* (LLVV V 457)) ir kt.

Tiriant, kaip nusakomas atstumas, pastebėta:

a) atstumas gali būti konkretizuojamas, sustiprinant vietos prieveiksmio reikšmę tuo pačiu ar kitais prieveiksmiais, stiprinamaisiais ar paaiškinamaisiais žodeliais, pvz.: *Bet Mežgals skrēja pa ceļu, kas veda mežā iekšā, t ā l ā k u n t ā l ā k n o m ā j ā m* (Pa e g l e 2003, 163); *Turpat netālu bija jaunatvērtā kafejnīca. Viņš mani aicināja turp* (ten pat) ir t. t.;

b) atstumas gali būti nekonkretus, nežinomas, pvz.: *laiku pa laikam atskanēja neskaidra, dobja rūkoņa. Bet tas bija tālu* (LLVV VII 2, 445); *es stāvēju i e t ā l ē m u n n e v a r ē j u v i s u s a d z i r d ē t* (LLVV III 405);

c) atstumas gali būti nurodomas pasakant atskaitos tašką, pvz.: *Zane dzīvo tālu n o s k o l a s . . .* (Pa e g l e 2003, 163);

d) atstumas gali būti pasakomas nenurodant atskaitos taško, pvz.: *Abas saules meitiņas, – Tautas tāli aizdotas, nevar satikties* (LLVV VII 2, 447) ir t. t.

Kontekstai padeda atskirti prieveiksmius, nusakančius artimą, nedidelį atstumą, ir nurodančius tolimą, didelį atstumą. Pavyzdžiui, nedidelis atstumas yra ryškus šiame pavyzdyje: *Tikai n o s t ā k n o š ķ ū ņ a* (Pa e g l e 2003, 167). Vietos prieveiksmis *projām* nurodo, kad subjektas (kažkas) yra (vyksta) toliau nuo kažkokios vietos (Pa e g l e 2003, 166), pvz.: *cik ilgi tad tu būsi p r o m ?* (ten pat).

Atstumas, reiškiamas vietos prieveiksmais, nėra vienodas: subjekto ir orientyro atžvilgiu gali būti artimas (mažas) (*Viņš un viņa divi palīgi gulēja teltī, mazgājās pie akas, vārīja ēdienu ugunskurā n e t ā l u no akas* (P a e g l e 2003, 163)) arba tolimas (didelis) (*Zane dzīvo t ā l u no skolas* (O) (ten pat)). Vadinasi, galima kalbėti apie semantinę opoziciją *artumas / neartumas (tolumas)*.

Šiai grupei priklausančios vietos prieveiksmai turi šias orientacines reikšmes: ‘artumas’, ‘neartumas (tolumas)’.

Aptartųjų vietos prieveiksmių (rodomųjų ir nerodomųjų) integralinis požymis – ‘identifikuojamasis’. Taip pat šis požymis yra ir diferencinis, kuriuo kalbiamieji prieveiksmai skiriasi nuo vietos prieveiksmių, neturinčių šio požymio.

Deiktiniai neidentifikuojamieji vietos prieveiksmai nelokalizuoja subjekto, nenurodo, neidentifikuoja jo vietos arba nurodo labai neapibrėžtai, tačiau skiriasi nuo identifikuojamųjų vietos prieveiksmių. Kadangi kalbiamieji vietos prieveiksmai tiesiogiai nenurodo, nelokalizuoja subjekto, jo neidentifikuoja, jie sudaro opoziciją su deiktiniais vietos prieveiksmais, turinčiais požymį ‘identifikuojamasis’, t. y. ‘neidentifikuojamasis’ / ‘identifikuojamasis’. Jie nėra susiję su komunikacijos aktu, su ta situacija, kuri yra dabar, kalbamuoju momentu, o tik nukreipia nuo to *dabar* ir *čia*, pvz.: *Vispirms, svešais nebija svešs, bet strādāja pilsētas valdē. Otrkārt, viņš šīs ziņas būtu varējis dabūt arī c i t u r* (P a e g l e 2003, 164); [...] *to [sirsnību], ko Taņa neatrada Banderos, viņa atlikām atrada c i t u r...* (LLVV II 207).

Aptartųjų vietos prieveiksmių integralinis požymis yra ‘deiktinis’. Šis požymis taip pat yra diferencinis, kuriuo kontrastuojama vietos prieveiksmių grupei, neturinčiai šio požymio.

Nedeiktiniai vietos prieveiksmai. Šie vietos prieveiksmai nėra tiesiogiai susiję su komunikacijos aktu: jie neišskiria, neidentifikuoja ir nelokalizuoja asmenų, daiktų, gyvūnų ar reiškinių konkrečioje situacijoje nei adresato, nei adresanto atžvilgiu (plg. R o s i n a s 1996, 7). Kalbamųjų žodžių pagrindinis požymis – ‘nedeiktinis’. Šiuos vietos prieveiksnius, pagal *subjekto* padėtį erdvėje, galima skirti į vietos prieveiksnius, turinčius semą ‘vertikalumas’, ir neturinčius šio požymio.

Nedeiktiniai vietos prieveiksmai, **turintys semą ‘vertikalumas’**, gali konkrečiai arba nekonkrečiai nurodyti subjekto vietą orientyro atžvilgiu. Konkrečiai nurodančios subjekto vietą vietos prieveiksmai turi semą ‘konkretumas’.

Nedeiktiniai vietos prieveiksmai, **turintys semą ‘vertikalumas’, ‘konkretumas’**, nusako subjekto vietą orientyro v i r š u j e arba a p a č i o j e, pvz.: *būtu v i r š ū*; *Kaķis paskrēja a p a k š ā zem sola un ārā nebija dabūjams* (P a e g l e 2003, 164). Pagal tai, ar prieveiksmais nurodo subjekto vietą viršuje (sema ‘viršus’) ar apačioje (sema ‘apačia’), skiriama semantinė opozicija *viršus / neviršus (apačia)*. Šios opozicijos

lyginimo pagrindas vadinamas vertikale – abiem opozicijos nariams bendra tai, kad erdvė dalijama į dvi dalis pagal vertikalų plokštumą (plg. Kilius 1980, 41).

Kalbamiems vietosrieveiksmiams būdingos šios orientacinės reikšmės: ‘vertikalumas’, ‘viršus’, ‘apačia’.

Ši semantinė vietosrieveiksmių grupė, turinti semą ‘konkretumas’, kontrastuoja vietosrieveiksmiams, turintiems semą ‘nekonkretumas’. Kadangi abiejų grupių integralinis požymis *vertikalumas*, galima skirti semantinę opoziciją *konkretumas / nekonkretumas*.

Nedeiktiniai vietosrieveiksmiai, **turintys semą ‘vertikalumas’, ‘nekonkretumas’**. Pagal tai, ar vietosrieveiksmiai, turintys semą ‘nekonkretumas’, nurodo subjekto vietą arti orientyro paviršiaus arba toli nuo jo – giliai – vertikālės atžvilgiu (pvz.: *Dziļi art* (LLVV II 451); [...] *rudenī, ezeram atdziestot, gliemji pamazām pārvietojas dziļāk* (ten pat)), juos galima skirti į vietosrieveiksmius, turinčius semą ‘gylis’, ir neturinčius šio požymio.

Nedeiktiniai vietosrieveiksmiai, **turintys semą ‘vertikalumas’, ‘nekonkretumas’, ‘gylis’**. Šiai grupei būdingi integraliniai požymiai: ‘vertikalumas’, ‘nekonkretumas’ ir vieta pagal gylį (‘gylis’). Taigi galima skirti semantinę opoziciją *paviršius / nepaviršius*, pvz.: *nedziļi ēkas pamati* (LLVV V 365); [...] *pierē nedziļi ēnojās stāva grumba* (ten pat); *Ienirt dziļi upē* (LLVV II 451); *Dziļi art* (ten pat)¹⁶. Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, dažniausiai aptinkami orientyrai (žemė, upė ar ežeras) yra numanomi.

Kalbamiems vietosrieveiksmiams būdingos šios orientacinės reikšmės: ‘vertikalumas’, ‘paviršius’, ‘nepaviršius’.

Vietosrieveiksmiams, turintiems semą ‘gylis’, semantiškai priešinami vietosrieveiksmiai, turintys semą ‘negylis’. Kadangi jiems taip pat būdingi požymiai ‘vertikalumas’, ‘nekonkretumas’, galima skirti semantinę opoziciją *gylis / negylis*.

Nedeiktiniai vietosrieveiksmiai, **turintys semą ‘vertikalumas’, ‘nekonkretumas’, ‘negylis’**, nurodo subjekto vietą, daugiau ar mažiau nutolusią nuo orientyro vertikālės atžvilgiu, t. y. subjekto vietą *aukštai* arba *neaukštai / žemai*, pvz.: *Andris bija augsā un devās tālāk* (LLVV I 496); *Saule, kas nupat vēl neaugstu turējās Āgenskalnā... pazudusi* (LLVV V 355).

Dažniausiai orientyras, kurio atžvilgiu nusakoma vieta, yra žemė, todėl *žemai* reikščių netoli nuo žemės, o *aukštai* – toli nuo žemės (į viršų, pagal vertikālę), pvz.: [...] *aiz krūmiem un kokiem rāmi plūda upe, pa kuras straumi augs up un lejup peldēja*

¹⁶ Vietosrieveiksmis *dziļi / nedziļi* taip pat gali žymėti vietą, nutolusią pagal horizontalę, pvz.: *Ieiet dziļi mežā* (LLVV II 452). Taigi šį vietosrieveiksmį galima pažymėti *dziļi*, ir priskirti prie nerodomųjų vietosrieveiksmių.

lieli kuģi (LLVV I 498) (orientyras numanomas). Kadangi šiem latviu bendrinės kalbos vietos prievėksmiams bendros semos ‘vertikalumas’, ‘nekonkretumas’ bei vietos nustatymas pagal vertikālę, o diferencinis požymis [±gylis], galima skirti semantinę opozicijā *aukštumas / neaukštumas (žemumas)*.

Kalbamiem vietos prievėksmiams būdingos šios orientacinės reikšmės: ‘vertikalumas’, ‘aukštis’, ‘neaukštis’.

Visu aptartu vietos prievėksmiu integralinis požymis ‘vertikalumas’ taip pat yra diferencinis požymis, skiriantis juos nuo vietos prievėksmiu, neturinčiu šio požymio, t. y. vietos prievėksmiu, turinčiu semā ‘nevertikalumas’.

Nedeiktiniai vietos prievėksmiai, **turintys semā ‘nevertikalumas’**. Jiems būdingas nevertikalumas – erdvės skaidymas pagal nevertikaliā plokštumą (plg. K i l i u s 1980, 41). Pagal tai, ar šiai semantinei grupei priklausantys vietos prievėksmiai nusakos subjekto vietā uždaro erdvės atžvilgiu, t. y. nurodo, ar subjektas yra tos erdvės viduje ar už jos ribų – išorėje, semantiškai šiuos vietos prievėksmius galima aprašyti diferenciniu požymiu pora *vidus / nevidus* (plg. K i l i u s 1977, 40).

Nedeiktiniai vietos prievėksmiai, **turintys semā ‘nevertikalumas’, ‘vidus’**. Integralinį požymį (*vieta vadaus atžvilgiu*) turintys vietos prievėksmis *iekšā* dažniausiai aptinkamas kontekstuose, kuriuose kalbama apie pastatą. Daugelyje surinktu pavyzdžių orientyras – pastatas – yra tik numanomas bet aišku tai, kad vietos prievėksmis *iekšā* reiškia „uždaroje erdvėje“, pvz.: *Kur Kristīne? Iekšā? Edgars rādīja uz barona istabām* (LLVV I 296). Kalbamiem vietos prievėksmiams būdingos šios orientacinės reikšmės: ‘nevertikalumas’, ‘vidus’.

Šiai latviu kalbos vietos prievėksmiu semantinei grupei, turinčiai semā ‘vidus’, kontrastuoja vietos prievėksmiai, kuriais subjekto padėtis nelokalizuoja orientyro vadaus atžvilgiu, t. y. vietos prievėksmiai, turintys semā ‘nevidus’. Galima skirti semantinę opozicijā *vidus / nevidus*.

Nedeiktiniai vietos prievėksmiai, **turintys semā ‘nevertikalumas’, ‘nevidus’**, sudaro gausiā grupę. Jais lokalizuoja padėtis ne orientyro vadaus atžvilgiu, o pagal jo šonā (konkretu arba konkrečiai nenurodomā).

Nedeiktiniai vietos prievėksmiai, **turintys semā ‘nevertikalumas’, ‘nevidus’, ‘šonas’, ‘konkretumas’, – pa kreisi** (P a e g l e 2003, 164), *pa labi* (ten pat) – nurodo subjekto vietā palei konkretu orientyro šonā: *kairėje* arba *dešinėje*, pvz.: *Rosme un drūzma virzīja vakara dalībniekus pa labi un kreisi...* (LLVV IV 417). Taigi galima skirti semantinę opozicijā *kairē / nekairē (dešinė)*.

Apžvelgtuose pavyzdžiuose orientyras dažniausiai tik numanomas, pvz.: *tagad man jānogiežas pa labi, tas mani pamācīja* (P a e g l e 2003, 164).

Kadangi aptariamiesiems vietas prievoksmiams yra būdingas konkretumas – kairė arba dešinė, galima daryti išvadą, kad šie vietas prievoksmiai turi tokias orientacines reikšmes: ‘nevertikalumas’, ‘nevidus’, ‘šonas’, ‘kairė’, ‘nekairė (dešinė)’.

Aptartiesiems vietas prievoksmiams kontrastuoja vietas prievoksmiai, turintys semą ‘nekonkretumas’.

Nedeiktiniai vietas prievoksmiai, **turintys semą ‘nevertikalumas’, ‘nevidus’, ‘šonas’, ‘nekonkretumas’**, nurodo subjekto vietą palei kuri nors (konkrečiai nenurodomą) orientyro šoną. Jie semantiškai skiriasi. Vieni lokalizuoja vietą ar kelio ruožą palei kokį daiktą, objektą ar nurodo subjekto vietą prie kokio nors objekto, t. y. nurodo, kad kas nors yra labai arti prie ko nors (Paegle 2003, 164 t.), pvz.: *Līdzās skolai atradās sporta laukums* (ten pat).

Vietos prievoksmiai *sānis, sāņus* nurodo subjekto vietą nuo orientyro šone, pvz.: *Tad tos [cilvēku stāvus] (O) aizsiedza ceļa putekli. Un, kad no Daugavas uzpūta vēsma un puteklus padzina sānis, ceļš jau bija tukšs* (Paegle 2003, 165).

Iš konteksto nēra aišku, kuriame orientyro šone lokalizojamas subjekts. Orientyrai gali būti įvairūs: žmogus (*Tas tūliņ otrā dienā ienāca klasē nosēdās man (O) blakām solā* (LLVV II 97)); namo dalys, buties daiktai (*galdam (O) ieblakām atradās sols* (LLVV III 222); *ieblakus logam (O) jaunas klavieres un sarkankoka plauktiņš* (ten pat)); griovys (*Ceļiņš tagad gāja līdz tekus grāvim (O)* (LLVV IV 666)); gyvūnas (*Meita uzņema kaķīti (O) kā viesi. Viņa padeva tam krējumam un dadža lapas, sēdēja klāt, skubināja, lai ēdot* (LLVV IV 251)).

Šie vietas prievoksmiai turi tokias orientacines reikšmes: ‘nevertikalumas’, ‘nevidus’, ‘šonas’, ‘nekonkretus šonas’.

Aptartųjų vietas prievoksmių integralinis požymis yra ‘šonas’. Šis požymis taip pat yra diferencinis, skiriantis juos nuo vietas prievoksmių, neturinčių šio požymio resp. turinčių semą ‘nešonas’. Galima skirti semantinę opoziciją *šonas / nešonas*.

Nedeiktiniai vietas prievoksmiai, **turintys semą ‘nevertikalumas’, ‘nevidus’, ‘nešonas’**, nelokalizuoja subjekto orientyro šone. Jie gali žymėti konkretesnę, apribotą vietą arba neapribotą – orientyro priekyje ar užpakalyje.

Nedeiktiniai vietas prievoksmiai, **turintys semą ‘nevertikalumas’, ‘nevidus’, ‘nešonas’, ‘konkretumas’** ir žymintys apribotą vietą, nurodo apribotą subjekto vietą, t. y. lygiai nuo kraštų nutolusią vietą arba orientyrų apribotą vietą.

Vietos prievoksmio *vidū* reikšmė yra „viduryje = lygiai nuo kraštų nutolusi vieta“, pvz.: *„Zviedrijā aizvien biežāk sāk veidot mākslīgos ezeriņus lietus un sniega kušanas ūdeņu uzkrāšanai. Vidū izveido saliņas – tur putni var perēt un audzēt mazulus* (LLVV VIII 420). Kalbamasis vietas prievoksmis taip pat gali reikšti buvimo

vieta žmonių grupėje (Paegle 2003, 166), pvz.: *vai mūsu vidū vēl ir daudz tādu, kas atceras Bargo Ziemu* (ten pat).

Vietos prievēksmis *starpā* nusako subjekto vieta tarp divējū orientyru, pvz.: *jūra (O) no ezera (O) būtu saskatāma, ja starpā nepaceltos pilsēta* (LLVV VII 2, 175). Iš šio pavyzdžio nēra aišku, ar subjekts yra centre, ar arčiau vieno ar kito orientyro. Todēl, palyginti su vietas prievēksmiu *vidū*, kuris reiškia lygiai nuo kraštu nutolusią vieta, galima skirti semantinę opozicijā *centras / necentras*.

Išanalizavus kontekstus, pastebēta, kad orientyras gali būti: žmonių grupē (*viņi nēma galdnieku savā (O) vidū un pat uzciēnāja* (Paegle 2003, 166)); vandens telkinys (*jūra (O) no ezera (O) būtu saskatāma, ja starpā nepaceltos pilsēta* (LLVV VII 2, 175)) ir kt. Bet dažniasia i orientyras tik numanomas.

Kalbamiēsiems vietas prievēksmiams būdingos šios orientacinēs reikšmēs: ‘nevertikalumas’, ‘nevidus’, ‘nešonas’, ‘apribota vieta’, ‘centras’, ‘necentras’.

Kadangi aptartūjū vietas prievēksmiū integralinis pozymis yra ‘apribotasis’, jiems priēšinami neapribotā vieta žymintys vietas prievēksmiai.

Nedeiktiniai vietas prievēksmiai, turintys semā ‘**nevertikalumas**’, ‘**nevidus**’, ‘**nešonas**’, ‘**konkretumas**’ ir žymintys neapribotā vieta, lokalizuoja subjektā orientyro atžvilgiu: priekyje arba užpakalyje.

Aptariamieji vietas prievēksmiai nusako subjekto padētī erdvēje *frontalumo / nefrontalumo (priēšakio / užpakalio)* atžvilgiu. Galima skirti semantinę opozicijā *frontalumas / nefrontalumas*.

Pavyzdžiuose ryškus *frontalumas / nefrontalumas* subjekto ir orientyro atžvilgiu:

a) orientyro padētis nefrontali subjekto atžvilgiu, pvz.: *mums (O) pretī brauc tēvs* (LLVV VI 2, 356); *iet pa savu taku citiem (O) iepakaļis* (LLVV III 328);

b) ir orientyro, ir subjekto padētis frontali, pvz.: *pēcpusdienā tēvs un meita satikās pie trolejbusa pieturas iepretī Vidzemes tirgum (O)* (LLVV III 336).

Nagrinėjamiuose pavyzdžiuose orientyras gali būti: žmonių grupē (*mums (O) pretī ...* (LLVV VI 2, 356)); vieta ([...] *iepretī Vidzemes tirgum (O)* (LLVV III 336)) ir kt.

Kalbamiēsiems vietas prievēksmiams būdingos šios orientacinēs reikšmēs: ‘nevertikalumas’, ‘nevidus’, ‘nešonas’, ‘neapribota vieta’, ‘frontalumas’, ‘nefrontalumas’.

Aptartiesiems vietas prievēksmiams, turintiems semā ‘nešonas’ ir žymintiems konkretesnę vieta, kontrastuoja bendrinēs latviū kalbos vietas prievēksmiai, kurie neriboja subjekto, nenurodo jo vietas *frontalumo / nefrontalumo* atžvilgiu.

Vietos prievēksmiai, turintys semā ‘**nevertikalumas**’, ‘**nevidus**’, ‘**nešonas**’ ir žymintys nesukonkretintā vieta. Šiai grupei priklauso vietas prievēksmis *ārā*,

reiškiantis „neuždaroje / atviroje erdvėje“. Šis prievoksmis nenurodo, kur konkrečiai orientyro atžvilgiu yra subjektas. Vieta gali būti konkretinama kontekste, pvz.: *vēlams telpu puķes vasarā novietot laukā, koku vai krūmu apēnotā vietā* (LLVV IV 611). Kalbamajai vietas prievoksmių grupei būdingos šios orientacinės reikšmės: ‘nevertikalumas’, ‘nevidus’, ‘nešonas’.

Visų iki šiol aptartų neklausiamųjų latvių bendrinės kalbos vietas prievoksmių integralinis požymis – ‘nekognicinis’. Šis požymis taip pat yra diferencinis, skirian-tis aptartuosius prievoksmius nuo vietas prievoksmių, neturinčių šio požymio, t. y. nuo kognicinių vietas prievoksmių.

Kogniciniai vietas prievoksmiai. Kogniciniai vietas prievoksmiai¹⁷ perteikia tik bendrumo ir egzistavimo reikšmes, pvz.: *Es gribēju visur būt un visu redzēt un visiem jaucos pa kājām* (Paegle 2003, 164); *kaut kur spēlēja radio, kaut kur uz pannas čurkstēja gaļa, kaut kur raudāja bērni* (LLVV IV 218). Pagrindinis šios grupės diferencinis požymis būtų ‘kognicinis’, kuriuo ji kontrastuoja anksčiau aptartiesiems vietas prievoksmiams, turintiems diferencinį požymį ‘nekognicinis’. Pagal tai, ar kalbami vietas prievoksmiai išskiria tuščią aibę, ar ne, ši vietas prievoksmių grupė gali būti skirstoma į *teigiamuosius* ir *neigiamuosius vietas prievoksmius*. Teigiamieji vietas prievoksmiai gali perteikti bendrumo reikšmes, žymėti egzistavimo vietą (žinomą ir nežinomą) ar tiesiog išskirti tuščią aibę: *egzistavimo* (*žymimieji* ir *nežymimieji*), *bendrumo*.

Egzistavimo vietas prievoksmiai perteikia tik santykinę kiekybinę informaciją ir žymi objektų bei įvykių egzistavimo vietą, kuri gali būti apibrėžiama, pažymima. Pagal tai egzistavimo vietas prievoksmius galima skirti į *nežymimuosius* ir *žymimuosius vietas prievoksmius* (diferenciniai požymiai ‘nežymimasis’, ‘žymimasis’). Dauguma pirmajai grupei priklausančių nežymimųjų vietas prievoksmių yra samplaikos (*kaut kurp*). Šiais prievoksmiais nurodoma subjekto vieta ar kryptis, tačiau adresatui ji nėra žinoma, pvz.: „*Tēt, tu tas esi?*“ – *no kaut kurienes, turpat pagalmā, atskanēja Mirdzas balss* (LLVV IV 219). O žymimieji vietas prievoksmiai, sudarantys didesnę grupę, nurodo adresato vietą, kuri adresantui gali būti žinoma, pvz.: *no mežmalas krūmiem izlīda palsa migla un vietvietumis aplāja ceļu* (LLVV VIII 471). Vietos prievoksmiai *kur nekur, kur tur, šur tur, retumis, vietumis* žymi nedaug vietų, kuriose gali egzistuoti subjektas, bet daugiau negu viena, pvz.: *akru vai pusotra plašais laukums bija nesen noecēts un apsēts ar mauru, kas vietvietām* („vietomis, kur ne kur, kai kur“) *jau glīti dīga* (ten pat); *pārstaigāju [...] viršiem aizaugušu zemes strēmeli. Retuviet (= vietumis „vietomis“) slējās pa nelielai priedītei* (LLVV VI

¹⁷ Plg. Rosinas 1996, 104t.

2, 633) ir t. t. Vietos prievoksmiai *daudzviet* ir *dažuviet* žymi daug vietų, kuriose gali būti subjektas, pvz.: *daudzviet rudzi šogad ziedēja neparasti agri* (LLVV II 278); *ezers ir rāms, dažuviet tumšs un spugls, dažuviet it kā viegli aprasojis, dažuviet rūšainu, dzeltenu un sarkanu krāsu pielijis...* (LLVV II 283). Tarp vietos prievoksmių *daudzviet* ir *šur tur* (*vietumis, retumis*) galima nustatyti gradualinę opoziciją, skiriamą požymiais *gausumas / negausumas*. Šiai opozicijai būdingas reliatyvumas. *Negausumas* – tai viena kita vieta, *gausumas* – daugiau kaip pora vietų, pvz.: *Saule mirdzēja. Tikai vietām viegli, caurspīdīgi balti padebeši kā vieglas pūkas ierobežoja debess zilo dzīli* (LLVV VIII 469); *daudzviet rudzi šogad ziedēja neparasti agri* (LLVV II 278); *ezers ir rāms, dažuviet tumšs un spugls, dažuviet it kā viegli aprasojis, dažuviet rūšainu, dzeltenu un sarkanu krāsu pielijis...* (LLVV II 283).

Kontekstai rodo, kad žymimieji vietos prievoksmiai, ypač junginyje dominuojant vietos prievoksmiui *kur*, gali žymėti adresantui žinomus referentus, bet nežinomus adresatui, pvz.: *Aizpērn gan no Jamburgas – vai kur tur – zvejnieki aizdzīti jūrā, bet pēc trim dienām tie atkaļ tikuši malā* (LLVV IV 499).

Bendrumo vietos prievoksmiai žymi ne vieną vietą orientyro atžvilgiu, o kelias, pvz.: *Apkārt meži, meži vien...* (Paegle 2003, 166). Vietos prievoksmis *visur* žymi absoliučiai visas vietas¹⁸ ir yra vartojamas tuose kontekstuose, kur minimos mažiausiai dvi vietos, tačiau jų gali būti ir daugiau, pvz.: *pašām pirmām vajadzībām gan pamala [graudus] visur mājās uz tēvu rokas dzirnavām* (LLVV VIII 546). Bendrumo vietos prievoksmiai *apkārt, visapkārt, aplīk* taip pat žymi subjekto vietą ratu ar lanku apie orientyrā, iš kelių pusių, pvz.: *Apkārt stāvēja [...] tēva draugi un pazinās* (Paegle 2003, 166).

Jei vietos prievoksmis *visur* žymi absoliučiai visas vietas, vietos prievoksmiui *jebkur* būdingas laisvas arba atsitiktinis pasirinkimas (plg. Rosinas 1996, 122t.), pvz.: *cilvēki tur ir tikpat vienkārši kā jebkur citur* (LLVV IV 43). Galima skirti semantinę opoziciją *pasirenkamasis / nepasirenkamasis*.

Aptartieji egzistavimo ir bendrumo vietos prievoksmiai turi požymį ‘teigiama-sis’ ir kontrastuoja vietos prievoksmiams, kurie šie požymio neturi.

Neigiamieji vietos prievoksmiai vartojami negacijos procese ir išskiria tuščią aibę (plg. Rosinas 1996, 135), pvz.: *nekur nevarēja dabūt darbu* (Paegle 2003, 163). Vietos prievoksmis *nekur* paprastai nevartojamas kontekstuose, kuriuose neigiama konkreiti aibė, jo reikšmė labiau apibendrinta (kaip ir vietos prievoksmio *visur*). Kalbamasis vietos prievoksmis gali reikšti absoliutų neigimą, pvz.: *Nekur neredzēja nevienas taciņas* (LLVV V 398).

¹⁸ LLVV pateikiama reikšmė – *visās vietās* „visose vietose“ (LLVV VIII 546).

Neigiamieji vietosrieveiksmai vartojami neigiamuosiuose sakiniuose ir tik su neigiamais veiksmažodžiais, pvz.: *Nekur nebija teikts, ka tā nedrīkst darīt* (Paegle 2003, 163).

Slankumas¹⁹. Aptariant vietosrieveiksmių slankumą, reikia pasakyti, kad bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksmai jungdamiesi su veiksmažodžiais įgyja šias slankumo reikšmes: *slinktī* ir *rimtī*. Išanalizavus vietosrieveiksmių junginius su veiksmažodžiais, paaiškėjo, kad dalis vietosrieveiksmių jungiasi tik su slinkties veiksmažodžiais²⁰. Tokie yra vietosrieveiksmai, turintys semą 'vertikalumas', 'nekonkretumas' (*dziļi, padziļi* ir t. t.), pvz.: *Ienirt dziļi upē* (LLVV II 451); *Gadsimtu važas lai dziļi grimst smiltīs, Mūžam lai brīvas zeļ Baltijas ciltis!* (ten pat).

Vietosrieveiksmai, turintys semą 'vertikalumas' ir žymintys apribotą vietą, jungiasi tik su rimties veiksmažodžiais²¹, pvz.: *vai mūsu vidū vēl ir daudz tādu, kas atceras Bargo Ziemu* (Paegle 2003, 166).

Neigiamieji vietosrieveiksmai, jungdamiesi su rimties veiksmažodžiais įgyja antiegzistavimo reikšmę, pvz.: *Garderobē viņš satika Ēvaldu, skatījās un meklēja, bet Beiziķis nekur nebija atrodams* (LLVV V 398). Neigiamieji slinkties veiksmažodžiai kalbamiesiems vietosrieveiksmiams suteikia nejudėjimo reikšmę, pvz.: *Nebraukt nekur* (ten pat).

Visi kiti vietosrieveiksmai jungiasi tiek su slinkties, tiek su rimties veiksmažodžiais²², pvz.: *ir iekšā* ir *iet iekšā* ir t. t.

Apibendrinimas. Vietosrieveiksmių klasės leksinį semantinį artumą lemia jų, kaip vietos santykių veikėjų, vaidmuo kontekste.

Sintagminė ir paradigmė analizė, orientacinių reikšmių bei slankumo tyrimai leidžia nustatyti vietosrieveiksmių integralinius bei diferencinius požymius, semantines opozicijas.

Latvių bendrinės kalbos vietosrieveiksmių semantinę struktūrą geriausiai aprašo šie diferenciniai požymiai: *klausiamasis / neklausiamasis; kognicinis / nekognicinis; deiktinis / nedeiktinis; identifikuojamasis / neidentifikuojamasis; vertikalusis / nevertikalusis; vidaus / nevidaus; rodomasis / nerodomas; tiesioginis / netiesioginis; artimasis / neartimasis (tolimasis); konkretusis / nekonkretusis; šono / nešono; viršaus / neviršaus (apačios); gylis / negylis; paviršius / nepaviršius; aukščio / neaukščio; dešinės / nedešinės (kairės); ribotasis / neribotasis; centro / necentro; frontalusis / nefrontalusis;*

¹⁹ Dėl straipsnio apimties pateikiamos tik apibendrintos slankumo reikšmės, kurias vietosrieveiksmai įgyja jungdamiesi su veiksmažodžiais.

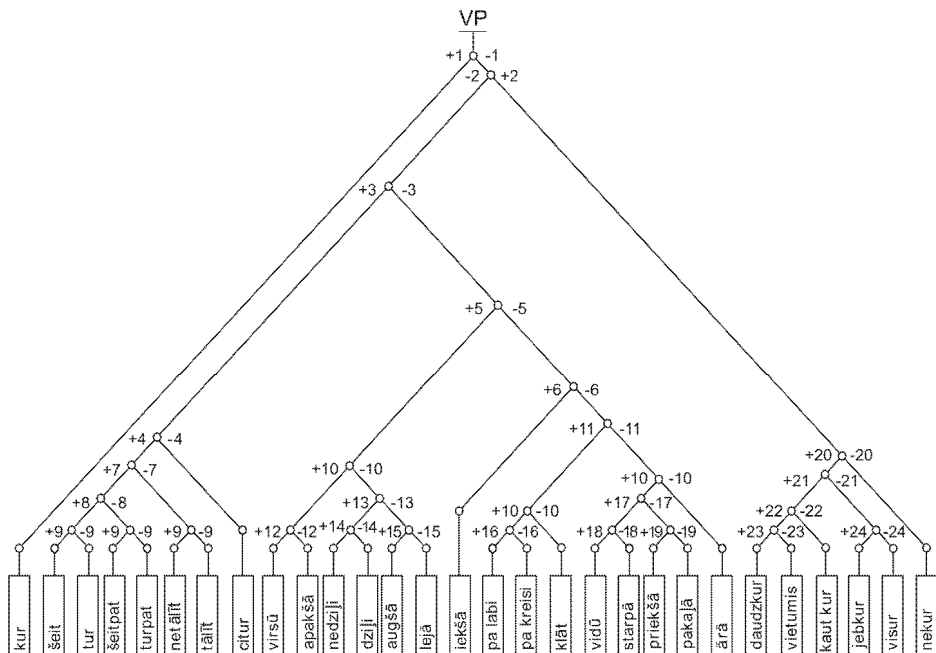
²⁰ Remiantis turimais pavyzdžiais.

²¹ Remiantis turimais pavyzdžiais.

²² Remiantis turimais pavyzdžiais.

teigiamasis / neigiamasis; egzistavimo (nebendrums) / bendrumo; žymimasis / nežymimasis; gausumo / negausumo; pasirenkamasis / nepasirenkamasis.

Latvių bendrinės kalbos vietos prievoksmių semantinę klasifikaciją galima pa-
vaizduoti identifikacijos dendrogame²³.

Latvių bendrinės kalbos vietos prievoksmių identifikacijos dendrograma

Skaitmenys virš išsišakojimų atitinka šiuos diferencinius požymius: +1 – klausiamasis; –1 – neklausiamasis; +2 – kognicinis; –2 – nekognicinis; +3 – deiktinis; –3 – nedeiktinis; +4 – identifikuojamasis; –4 – neidentifikuojamasis; +5 – vertikalusis; –5 – nevertikalusis; +6 – vidaus; –6 – nevidaus; +7 – rodomasis; –7 – nerodomasis; +8 – tiesioginis; –8 – netiesioginis; +9 – artimasis; –9 – neartimasis (tolimasis); +10 – konkretusis; –10 – nekonkretusis; +11 – šono; –11 – nešono; +12 – viršaus; –12 – neviršaus (apačios); +13 – gylio; –13 – negylio; +14 – paviršiaus; –14 – nepaviršiaus; +15 – aukščio; –15 – neaukščio; +16 – dešinės; –16 – nedešinės (kairės); +17 – ribotasis; –17 – neribotasis; +18 – centro; –18 – necentro; +19 – frontalusis; –19 – nefrontalusis; +20 – teigiamasis; –20 – neigiamasis; +21 – egzistavimo; –21 – bendrumo; +22 – žymimasis; –22 – nežymimasis; +23 – gausumo; –23 – negausumo; +24 – pasirenkamasis; –24 – nepasirenkamasis.

²³ Dendrogame pateikiama po vieną kiekvienos semantinės vietos prievoksmių grupės pavyzdį.

Dendrograma gerai aprašo sintagminius ir paradigminius vietosrieveiksmių santykius. Ji parodo vietosrieveiksamiams būdingas koreliacijas, pvz.: atstumo koreliacija būdinga deiktiniams vietosrieveiksamiams, kontrastuojantiems 9 požymiu; gausumo koreliacija būdinga kogniciniams vietosrieveiksamiams, kontrastuojantiems 23 požymiu; 22 pora jungia kognicinių egzistavimo vietosrieveiksmių gausos koreliacijas ir t. t.

SEMANTIC STRUCTURE OF STANDARD LATVIAN ADVERBS OF PLACE

Summary

This is a description of the semantic structure of standard Latvian adverbs of place. It starts with a paradigmatic analysis (first, a reference is made to determinations of the adverbs of place, which are provided by *Latviešu literārās valodas vārdnīca*; then an orientation meaning is defined, followed by marking of the integral and differential features, and determination of semantic oppositions), later followed by a syntagmatic analysis. In analyzing the structure of the adverbs of place within the syntagmatic approach, it is necessary to consider a context and a situation. Analysis of paradigmatic and syntagmatic relations underlie the classification of the adverbs of place. On the basis of this classification, differential features that are the least significant elements are being identified.

24 pairs of differential features can be used to describe the semantic structure of the adverbs of place. When the system of paradigmatic relations of all the adverbs of place is fully described, it is possible to characterize every single adverb of place as a particular combination of these features, and to set its place in this system. For instance, the adverb of place *klāt* can be characterized as [non-interrogative – non-cognitive – non-deictic – non-vertical – non-inside – side – non-concrete], etc.

LITERATŪRA

- Ахманова О.С., 1966, Словарь лингвистических терминов, Москва.
- Arāja M., 1996, Vietas adverbī, – Valoda – 1995. Humanitārās fakultātes zinātniskie lasījumi, Sērija A. Zinātniskie raksti 4. sējums, Daugavpils Pedagoģiskā universitāte.
- DLKG – Dabartinės lietuvių kalbos gramatika, Vilnius, 1994.
- DLKŽ³ – Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, Vilnius, 1993.
- Davulienė G., 2005, Bendrinės latvių kalbos ir šnektų (Ērgemēs, Kalupēs, Kūdomo, Stendēs, Svetcieimo, Tilžos) vietosrieveiksmių semantinė struktūra. Magistro darbas, Vilnius.
- Endzelin J., 1922, Lettische Grammatik, Riga.
- Forssman B., 2003, Das baltische Adverb, Heidelberg.
- Judžentytė G., 2003, Ērgemēs ir Kalupēs šnektų vietosrieveiksmių semantinė struktūra. Bakalauro darbas, Vilnius.
- Kilius J., 1980, Slankumo reikšmių struktūra lietuvių kalboje, – Kalbotyra, XXXI (1), 34–56.
- Kilius J., 1977, Orientacinių reikšmių struktūra lietuvių kalboje, – Kalbotyra, XXVIII (1), 40–49.
- LLVV – Latviešu literārās valodas vārdnīca, I–VIII, Rīga, 1968–1996.
- Lyons J., 1977, Semantics, II, Cambridge.

- MLLVG – Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, I, Rīga, 1959.
Paegle Dz., 2003, Latviešu literārās valodas morfoloģija, Rīga.
Paulauskienė A., 1994, Lietuvių kalbos morfologija, Vilnius.
Plyčiūraitytė-Pličiūtė Ž., 1993, Lietuvių kalbos vietosrieveiksmių semantinė struktūra. Diplominis darbas, Vilnius.
Rosinas A., 1996, Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai, Vilnius.
Степанов Ю.С., 1985, В трехмерном пространстве языка, Москва.
Valiulytė E., 1998, Dabartinės lietuvių kalbos sintaksiniai sinonimai, Vilnius.

SUTARTINIAI ŽENKLAI

- / – opozicija
+ reiškia požymio buvimą
– reiškia požymio nebuvimą
O – orientyras

SUTRUMPINIMAI

VP – vietosrieveiksmis

Gintarė DAVULIENĖ
Baltistikos ir bendrosios kalbotyros katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto 5
01513 Vilnius
Lietuva
[gintare.davuliene@tbwa.lt]